Beste Katrien & Anne,

Kleine noot bij de transcriptie.

Ik heb de tekst zo getrouw als mogelijk neergeschreven. Nadien heb ik er een leesbare tekst van gemaakt, met kleine grammaticale & vocabulaire wijzigingen. Ik heb ook de vragen van Lieven Jonckheere en anderen geïntegreerd.

Citaten van Lacan heb ik opgezocht. Op p. 4 zal je merken dat ik een citaat niet teruggevonden heb. Ik heb bij de citaten de bron niet vermeld. Meestal vernoemde Anne letterlijk de tekst en de pagina van het citaat. Ik hoop dat deze letterlijke verwijzing volstaat. Op p. 7 wordt er naar "teksten van Miller" verwezen. De titel kon ik echter niet begrijpen. Misschien kan deze verwijzing alsnog toegevoegd worden?

Op p. 10 kon ik een woord niet begrijpen. Ik heb het aangeduid met een reeks vraagtekens. Kijkt iemand van jullie dat even na?

De schema's die op het bord genoteerd werden heb ik niet geïntegreerd. Ik hoop dat deze alsnog toegevoegd kunnen worden.

En dan nog een laatste puntje. Wanneer Anne spreekt over "S de grand A barré" heb ik dit letterlijk overgenomen. De klassieke lacaniaanse notatie heb ik dus niet gebruikt. Ik weet namelijk niet hoe ik met de computer een gebarreerde A moet schrijven …

Ik ben me bewust van de tekortkomingen maar hoop dat jullie de transcriptie kunnen gebruiken.

Mvg,

Vic

DE KRING NLS Anne Lysy 27 februari, Theoretisch Seminarie

transcriptie theoretisch seminarie door Vic Everaert

THEORETISCH SEMINARIE IN LACANS ONDERWIJS:
DOCHTER, MOEDER, VROUW:
ACTUALITEIT VAN "PROPOS DIRECTIFS POUR UN CONGRÈS SUR LA SEXUALITÉ FÉMININE" "
(1960 [1958])

27 februari 2010

Anne Lysy : Zoals jullie gelezen hebben in de presentatie van deze bijeenkomst gaan we vandaag het achtste hoofdstuk bekijken van *Propos directifs pour un Congrès sur la sexualité féminine*. U weet nog dat dit hoofdstuk handelt over de frigiditeit en de subjectieve structuur. Lieven Jonckheere heeft vorige keer mooi uitgelegd hoe de dialectiek tussen liefde en verlangen in deze tekst aanwezig is en hij heeft ons toen ook herinnerd aan *Signification du Phallus*. Ik zal vandaag het accent leggen op een aspect dat in deze tekst eigenlijk nieuw is, ook ten aanzien van *Signification du Phallus* ; een aspect dat nieuw is en dat eigenlijk kenmerkend is voor Lacans benadering van de vrouwelijke seksualiteit én dat voorloopt, anticipeert op *Encore*. Eigenlijk anticipeert het zelfs niet: het ís er met een aantal formuleringen (in verband met de vrouw en de vrouwelijke seksualiteit) die uitgewerkt zullen worden in de latere jaren zeventig vanaf Seminaries XXVIII, XXIX, teksten als *L'Étourdit* en natuurlijk het seminarie *Encore*.

De bijeenkomst van vandaag is ook gewijd aan het negende hoofdstuk over de homoseksualiteit en we hebben twee sprekers die daar één en ander over voorbereid hebben. Het zou ook interessant zijn mochten we nog tien minuutjes debat kunnen houden. Dit alles om te zeggen dat ik een snel tempo zal nemen. Ik zal schematisch proberen zijn; ik zal absoluut niet alles proberen uiteenzetten van deze twee moeilijke bladzijden. Ze verdienen de aandacht natuurlijk, de bladzijden 732 en 733, die werkelijk bij de kernmomenten horen van deze tekst.

Het hoofdstuk over de frigiditeit is een hoofdstuk - ik stel het kernachtig en misschien wat ongenuanceerd - waar Lacan het genot van de vrouw benadert, niet alleen liefde en verlangen, maar ook genot. Wat is hier dat genot en wat is de verhouding van de vrouw daartoe? Dat is de vraag natuurlijk ... Waar vindt men de termen terug? Ik noem een paar termen op: *sensibilité de gaine* en *réceptivité d'étreintre,* dat zijn enkele van de uitdrukkingen die we daar tegenkomen, en Lacan vraagt zich af wat daar het obstakel voor kan zijn. Er komt dus een obstakel: *"C'est à quoi fait obstacle toute identification imaginaire"*. Dat zullen we ook bekijken vandaag. En dan zal ik daarmee een andere passage linken, een passage uit hoofdstuk negen over de *jouissance féminine*, passage van op p. 735: *"la sexualité féminine apparaït comme l'effort d'une jouissance enveloppée dans sa propre contiguïté ..."* enz.

Die aspecten benadert Lacan hier vanuit de dialectiek van verlangen en liefde maar dat gebeurt niet symmetrisch met de man, hoewel de tekst ogenschijnlijk wél op een soort parallellisme is gebouwd. Je hebt 'de man bij de vrouw' en je hebt inderdaad een soort parallellisme, maar eigenlijk laat Lacan precies iets zien dat helemaal anders is en dat aan de symmetrie ontsnapt. En dit heeft alles te maken met de stelling die me hier, in deze twee bladzijden, centraal lijkt te staan en dat is dat de vrouw de absolute Ander is in de phallische dialectiek. Dat lijkt me de centrale stelling te zijn. Het zevende hoofdstuk begon daar ook reeds mee. Herinner u de zin waaraan we ook veel belang gehecht hebben: "er is iets voorbij de Phallus, niet alles kan …". Hoe zegt hij dat ook al weer: *"interroger si la médiation phallique draine tout ce que peut se manifester de pulsionnel chez la femme …"* enz. Op het einde van het zevende hoofdstuk had je ook die aanmaning om te zeggen dat het supplement van de vrouw niet te herleiden is tot de complementairen actief – passief; enfin, je hebt daar al de idee van iets dat ontsnapt aan een symmetrie, en nu zou ik willen belichten hoe die nieuwe stelling enerzijds de bekende dialectiek liefde – verlangen bepaalt én verandert, en anderzijds wil ik daarbij de tabellen van *Encore* niet uit het oog verliezen. Dus enerzijds wil ik tonen hoe die nieuwe stelling die dialectiek bepaalt en anders maakt en anderzijds wil ik dat in verband brengen met de tabellen van *Encore.* Ik wil tonen hoe het in elkaar zit, wat niet betekent dat ik alles wil gaan verklaren, daar is er vandaag ook geen tijd voor, maar ik denk dat het al iets zou zijn mocht de structuur achteraf duidelijk naar voor komen.

Het vrouwelijke genot veronderstelt dus hier een complex 'samengeweven zijn', een 'ineenstrengeling' van liefde en verlangen. Liefde en verlangen zijn niet gewoon aan elkaar tegengesteld. Het is dus niet, zoals men vaak bij de man hoort, dat men aan de ene kant de dimensie van de liefde en aan de andere kant die van het verlangen zou hebben. Die complexe structuur, die dus de voorwaarden stelt voor het genot, wordt uitgelegd in punt 3 en 4 maar haar principe wordt aangegeven in punt 2 met de metafoor van de *relais* : *"l'homme sert ici de relais pour que la femme devienne cet Autre pour elle-même, comme elle l'est pour lui".* Dus de vrouw is de Ander. De vraag is dan wel 'wat voor een Ander?'. Én de vrouw heeft een fundamentele relatie of verhouding tot de Ander. Daar maak ik snel een sprongetje om er aan te herinneren dat je dat vindt in de tabellen over de seksuering.

SCHEMA

Als je hier onderaan - ik heb het heel schematisch hernomen - aan de kant van de vrouw die niet bestaat, een vrouw die geen universele bepaling kan krijgen (er is geen betekenaar om de vrouw aan te duiden als vrouw). Je hebt daar twee pijlen, de ene gaat naar 'S grand A barré' zoals men dat zegt, waar Lacan de *Autre jouissance*, de radicale Ander zegt hij ook in *Encore*, en anderzijds heb je een pijltje naar Phi, en nu de stelling is inderdaad dat de vrouw zich ont-dubbelt - of is het ver-dubbelt ? - in die zin dat het haar verdeelt […] .

Lieven Jonckheere : Mag ik een vraag stellen? Je zegt dat de vrouw een relatie heeft tot 'zichzelf als de Ander' via de man als *relais*, die man is dus een relais voor de vrouw om een relatie tot die Ander te krijgen. Maar anderzijds zeg je ook dat de vrouw een fundamentele verhouding tot de Ander heeft, dat ze dus een 'directe' verhouding tot de Ander heeft, wat suggereert dat ze een verhouding tot die Ander heeft zonder relais. Dat is een vraag, een dubbelheid, die ik blijf meeslepen …

Anne Lysy : Ja …, ik kan er duidelijk antwoorden want in *Encore* zijn er dingen die in de twee richtingen wijzen. Er is geen constante band met de Ander denkbaar; het is niet: 'de vrouw is een vrouw omdat die een verband heeft met de Ander'. Het is niet op die manier, het heeft eerder iets 'contingents': het is in de ontmoeting dat er een band kan geschapen worden en dat er iets gebeurt. Lacan gebruikt niet meer de term *relais* in *Encore* maar alles wijst er op dat de manier waarop hij de logica er van opbouwt, als volgt uitgedrukt kan worden: dat het niet zonder *Phi* is dat er een band is tot *'S de grand A barré'*.

Lieven Jonckheere : Ik insisteer toch even . In *L'Etourdit*, dus nog na Séminaire XX, als ik mij niet vergis, zegt Lacan eigenlijk hetzelfde over die *relais*. Je wijst er terecht op dat daar niet meer die term gebruikt, maar toch lijkt mij dat ook daar nog het principe blijft gelden van de tussenpersoon, van de man als relais om toegang tot die grote Ander te krijgen. Ik geef het citaat: *"Car à quoi l'homme s'avouerait-il servir de mieux pour la femme dont il veut jouir, qu'à lui rendre cette jouissance sienne qui ne la fait pas toute à lui : d'en elle la re-susciter"*. Het principe blijft dus: de man als *relais* …- en dus geen directe toegang tot die Ander. Nogmaals, het is een vraag voor mij.

Anne Lysy : Dat valt nog te bezien … Het verschil tussen *Encore* en *Propos* is - intuïtief - dat je in *Propos* een soort mechanisme hebt terwijl Lacan in *Encore* afziet van elk idee van mechanisme en van automatisme: alles is contingent. Het kan zijn dat de vrouw zich aan de kant van de man plaatst, het kan gebeuren dat een man een band heeft met *'S de grand A barré'* (bijvoorbeeld in de mystiek), het kan zijn dat zij met de ontmoeting - ik zeg 'mét', dus bijna instrumenteel - dat ze met de ontmoeting met een man dat Ander genot ervaart. Wat niet betekent dat ze het *per se* via de ontmoeting met de man ervaart, zoals dat bijvoorbeeld in de mystiek gebeurt. Dus het lijkt me belangrijk om *Encore* op de juiste manier te lezen, met aandacht voor het contingente van de ontmoeting, voor het feit dat het geen constante band is: noch met de Phallus, noch met … Het gaat niet om iets psychologisch, het is iets dat opeens gebeurt, zoals bijvoorbeeld bij Medea. Zij slaat niet zomaar tilt, ze heeft niet zomaar een constante band met *'grand A barré'*. Het is op het moment dat haar band met een man geraakt is dat iets haar absoluut buiten haar grenzen brengt. Dán openbaart zich die echte vrouw (*"la vraie femme"* zoals Lacan dat zegt). Ze is niet steevast die echte vrouw, het gebeurt op een bepaald moment. Op dezelfde manier zou je kunnen zeggen dat het geen constante band is die van de Vrouw een vrouw maakt; het is alles behalve 'consistentie – gevend'.

De vrouw is de Ander. Hier is het ook geen consistentie want ze is Ander ook voor zichzelf, *Autre à elle-même*, dus het is niet dat ze *zomaar* de Ander zou zijn: het is een gebarreerde Ander, ze heeft een relais nodig enzovoort.

Dit is dan de complexe structuur die in punten 3 en 4 aanwezig is. De structuur van de *relais* is op bladzijde 733 doorheen de regels aanwezig. Het is een structuur die Eric Laurent mooi benoemt als zijnde een structuur *'en chicane'*. Het is dus geen regel-rechte maar eerder een zigzag-structuur. Én een structuur die op een dupliciteit steunt. De term dupliciteit is hier van belang; die term was ook aanwezig bij de man maar het betreft een andere dupliciteit. De vraag die Lacan zich stelt luidt hier: 'is er ook zo een dubbelheid bij de vrouw als bij de man?'. En Lacan zal 'ja' antwoorden, hoewel

die dubbelheid meestal verscholen ligt, en ook niet dezelfde is. Je vindt de term op p. 733: *"... est-ce que ça la voue à un attachement sans duplicité?"*. Of op p. 734: *"la duplicité du sujet est masquée ..."*.

Die term dupliciteit is natuurlijk een echo. Je vindt er ook iets van terug in *'elle se dédouble'* uit *Encore.* En die twee pijlen, die vind je op p. 75 in *Encore*, waaruit ik even iets zal aanhalen: *"L'Autre, est-ce à quoi la Femme a foncièrement rapport? ..."*.

! OPNAME 36:30; Citaat vind ik niet terug in *Encore*, p. 75 !

Lacan zegt *l'Autre* is *'S de grand A barré'*, omdat het inderdaad zó anders is dat het geen betekenaar heeft om het aan te duiden. *"Rien ne peut se dire de la femme. La Femme a rapport à S grand A barré et c'est en cela qu'elle se dédouble, qu'elle n'est pas toute, puisque, d'autre part, elle peut avoir rapport avec Phi"*.

Én, zo zal Lacan daar zeggen, eigenlijk is het een plaats, *S de grand A barré*, van wat niet gezegd kan worden: er is geen betekenaar voor; dus het is een plaats waar niets over gezegd kan worden, vandaar zijn opmerking 'de vrouwen zeggen niets over hun zogenaamde *jouissance féminine*'; ze kunnen het alleen maar ervaren, *'éprouver'*. Alles wat tot de categorie van de betekenaar hoort: weten, zeggen enz., schiet daar tekort, is onmogelijk omdat het een genot betreft voorbij de Phallus. Op blz. 69 heb je dan die passage over de frigiditeit. *"Il y a une jouissance à elle, à cette* elle *qui n'existe pas et ne signifie rien. Il y a une jouissance à elle dont peut-être elle-même ne sait rien, sinon qu'elle l'éprouve – ça, elle le sait"*. En dan volgt er de passage over de *'prétendue frigidité'*.

Lacan zegt dat men aan dat Andere genot eigenlijk een aantal 'domme namen' geeft; hij spreekt niet echt van domme namen, maar zo heeft men dat genot bijvoorbeeld *vaginale* genoemd; *"on l'appelle comme on peut"*, zegt Lacan, bijvoorbeeld *"le pôle postérieur du museau"* ; hij voegt er het volgende aan toe: *"... et des autres conneries, c'est le cas de le dire. Si simplement elle l'éprouvait et n'en savait rien, ça permettrait de jeter beaucoup de doutes du côté de la fameuse frigidité"*.

Dus, het is een genot waarover ze niets weet, dat ze ervaart, omdat het ontsnapt aan de betekenaar. En dus stelt dat de vraag wat die zogenaamde frigiditeit dan wel is. Bestaat er dan wel zoiets of is het precies een verschijning van dat Andere genot?

Lieven Jonckheere: Een ironisch begrip, zou je dat kunnen noemen, in de lijn van Jacques-Alain Miller, een begrip dat eigenlij het omgekeerde zegt van wat er juist aan de hand is … Doordat het niet benoemd kan worden, wordt het omgekeerd: frigiditeit in plaats van genot.

Anne Lysy : Ik laat dit als een soort toetssteen voor straks. We komen er dus nog op terug en gaan nu verder met *Propos*.

Bij de man is er die tegenstelling tussen verlangen en liefde; liefde - zoals Lieven Jonckheere heeft getoond - tussen de Phi (Phallus) enerzijds waar het verlangen zich naar richt en anderzijds het *'tu es ma femme'*: de liefde, de symbolische erkenning. En

er is een divergentie tussen beide, zegt Lacan. Hij spreekt ook van *'centrifuge'* in *Signification du Phallus*. Die divergentie geeft met andere woorden ook rekenschap van het feit dat er meerdere vrouwen zijn - structureel altijd - meestal ook in verschillende personen belichaamd.

Bij de vrouw spreekt hij dus van een erotomane vorm van liefde. Daar zou je eveneens aan de ene kant kunnen schrijven 'verlangen dat zich richt naar de *pénis réel*': de partner met de penis, met het gefetisjiseerde orgaan, zoals Lacan zegt in *Signification du Phallus*. En anderzijds is er de liefde, waar hij inderdaad een ander achter die penis plaatst: *'l'homme mort, l'amant châtré'*. Maar het schema moet complexer zijn dan dat, dan die gewone tegenstelling. Ik zou zeggen dat Lacan op deze plaats eigenlijk een heel circuit introduceert van het genot; ik steun hier o.a. op *'Positions féminines de l'être'*, een artikel van Eric Laurent, en een artikel, eveneens uit nummer 24 van *La Cause Freudienne*, van Généviève Morel.

Het schema moet gecomplexifieerd worden want de vraag is *'Quel autre se cache derrière le voile?'*. Blijkbaar is het bij de vrouw op één partner gefocaliseerd maar achter de ogenschijnlijke eenheid van eenzelfde man, waarvan ze de penis fetisjiseert, schuilt de Ander van de liefde, *'privé de ce qu'il donne'*, zoals Lacan dat zegt in *Signification du Phallus* (volgens het principe van 'liefde is geven wat je niet hebt'). En, zoals hij ook opmerkt in *Signification du Phallus: 'il s'appercoit mal'*: u ziet hem niet, hij verdwijnt. Hier zegt hij 'dezelfde man verbergt een reële dupliciteit die niet te herleiden is tot het bewaren van de oedipale band met de vader'. Ik ga daar niet verder op in maar het is dus niet gewoon zo dat achter de man de oedipale vader zou schuilen.

Ik heb een schema gemaakt, geïnspireerd op Généviève Morel trouwens, maar een beetje anders. Wat gebeurt er vanuit dat punt voorbij de sluier? Er zijn een aantal zaken die zich daar afspelen. Lacan stelt dat het voorbij de gelijke is, die de moeder is. Het is ook vreemd om dat te lezen, dat de moeder hier tot gelijke wordt gemaakt. Het strookt niet met wat hij later zal zeggen over de moederlijke ravage. Het is een plek waaruit de castratiedreiging ooit is gekomen maar die het meisje niet betrof, zij is al gecastreerd eigenlijk. Maar uit die plek, wat komt er dan wel? Uit die plek komt een appél op haar aanbidden, een appel *'à son adoration'*. Daar schuilt een man, zegt Eric Laurent, die genoeg Ander zou zijn zodat zij aan hem een cultus zou kunnen wijden: een man getekend door de castratie. Vandaar ook de zin *'il n'y a que la castration qui consacre la virilité'*, of zoiets.

SCHEMA OP BORD

Dus, je hebt de Ander van de wet en van de symbolische castratie die op de achtergrond verondersteld wordt, maar die de man als gecastreerd veronderstelt; als man, om man te zijn, moet je gecastreerd zijn. En die *'amant châtré'*, *'homme mort'*, dat is eigenlijk die figuur die achter de sluier schuilt, in dezelfde man meestal … Enfin, kenmerkend hier is dat het precies diegene is die het orgaan draagt. Die man is niet gecastreerd zoals Freud dat vertelt in taboe van de maagdelijkheid; dat hij gecastreerd is wordt hier in verband gebracht met de liefde, dát is wat eigen is aan Lacan. Het is de liefde!

> Het pijltje van het verlangen is naar de penis gericht. En je hebt het pijltje van de liefde; wel, je moet dat pijltje in die richting schrijven. Dat is precies het erotomane: in de erotomanie neemt de ander het initiatief, het komt van de ander. Dus iets appeleert daar aan dat aanbidden.

Lieven Jonckheere: Mag ik even tussenkomen om aan te geven waar voor mij de dubbelzinnigheid zit? Eigenlijk bulkt Lacans benadering van de vrouw van de dubbelzinnigheden. Tegengesteld aan wat bij de man gebeurt, zijn bij de vrouw liefde en verlangen op hetzelfde object gericht, het is dus tegenover dezelfde man – dat is wat tot uiting komt in de uitdrukking 'fetisjisering van de penis van het liefdesobject'. *En revanche*, als ik dat zo mag zeggen, of aan de andere kant grijpt bij de vrouw een soort opsplitsing binnen de liefde plaats. In *Signification* zegt Lacan het volgende over de liefde: er is een *appel d'amour* naar de partner toe, een vraag naar de liefde vanwege de partner – en als antwoord daarop is er een maskerade, om die *amour* te verkrijgen. In *Propos* zegt Lacan eigenlijk iets radicaals anders, daar wijst hij op de andere richting van de liefde, als ik dat zo mag zeggen. Daar spreekt hij niet meer van *appel* op de liefde van de partner, van de fysieke partner, van diegene die *amour* en *désir* samen op zich neemt; daar heeft hij het over een andere dimensie van de liefde, de erotomane dimensie – en dat is niet meer een vraag om liefde vanwege de partner – de erotomanie is de zekerheid dat die partner u graag ziet – dat is dus de omgekeerde richting. Bij de vrouw kent de liefde dus een soort dubbelheid: enerzijds de vraag naar liefde vanwege de fysieke partner; anderzijds een soort zekerheid dat achter die fysieke partner een soort *invisible* staat, die Lacan allerlei namen geeft, een soort schaduw, van waaruit de vrouw zeker is dat ze graag gezien is …

Lieve Billiet: De erotomanie zou ik minder definiëren als de zekerheid dat de ander u graag ziet, dan wel als de zekerheid dat de ander een tekort heeft én dat de ander op u zit te wachten. Het initiatief komt van de ander dus de structuur vertrekt van het tekort van de Ander.

Lieven Jonckheere: Maar er is in elk geval een duidelijk verschil tussen de vraag naar liefde vanwege de partner en een soort erotomanie. Dat zijn twee verschillende registers, twee richtingen die elkaar kruisen, tegenover hetzelfde object …

Anne Lysy: Ik lees deze bladzijde in verband met de erotomanie mogelijks in ruimere zin. Ik verwijs onder andere naar teksten van Jacques-Alain Miller waar hij dat heel kernachtig becommentarieert en waar precies het verschil gemaakt wordt tussen het fetisjisme van de man en het erotomane object van het verlangen van de vrouw. Zo zegt hij het volgende: *"l'objet fetisj c'est par excellence l'objet qui ne parle pas, l'objet objectivé, objectalisé, …, alors que l'objet érotomaniaque du désir de la femme c'est un objet qui a au contraire la forme de l'Autre barré. D'emblée Lacan a privilegié dans son élaboration le rapport du désir de la femme avec l'Autre barré, l'objet érotomaniaque, l'Autre qui n'est pas l'Un, et qui est essentiellement l'Autre qui parle"*. De Ander is eigenlijk ook een gedeelde Ander; de Ander van *l'amant châtré* - die van achter de sluier - en die iets bij haar komt opwekken: *"appelle son adoration …"*; dat is ook omdat hij spreekt! Dat strookt ook met de ervaring, namelijk dat een vrouw ook altijd wacht opdat de man haar iets zegt; dat kan gelijk wat zijn, maar ik denk dat het in de kliniek van de vrouwelijke seksualiteit zeer duidelijk is: dat een man iets moet zeggen. Er zijn waarschijnlijk andere manieren maar *bon*, ik zeg

dat om het aanschouwelijk te maken dat die ander daar een gecastreerde ander is, een ander die spreekt en spreken is werkelijk ook zijn castratie geven.

Het circuit van het genot nu, zoals ik dat in het rood op het bord getekend heb, gaat uit van het volgende …: *"c'est dès lors de cette incube idéal qu'une réceptivité d'étreinte a à se reporter en sensibilité de gaine sur le pénis"*. Daar heb je dat circuit wat vanuit die plaats terug moet gaan via de *réceptivité d'étreinte* - de passiviteit van ontvangen van de vrouw (ik weet niet goed hoe ik het anders kan omschrijven) - op de penis zodat er genot komt.

Lieven Jonckheere: Hoe zou je *réceptivité d'étreinte* specifieker kunnen omschrijven?

Anne Lysy: Réceptivité d'étreinte ... Het is een condensatie van ontvankelijk zijn …

Lieven Jonckheere: Dus er is tegenover die *incube idéal* een *réceptivité d'étreinte*, die incubus komt uit de nachtmerrie, als 'iets', een belichaming van het genot dat de vrouw volledig bezit …

Anne Lysy: Étreinte is toch iets anders dan bezeten zijn …, *étreinte* verwijst hier naar de liefdesact, het betekent 'omhelzing', 'vatten'. Ik vind het heel mooi om die metafoor van passiviteit toch iets poëtischer en actiever voor te stellen. Het slaat op de vrouw, die *réceptivité d'étreinte*.

Dus je hebt dat traject, eigenlijk de *jouissance*, het genot, die *sensibilité de gaine*, dat ís het genot, wat eigenlijk het resultaat is van het circuit …, dat is wat ik er zo mooi aan vind.

Lieven Jonckheere: Sensibilité de gaine is de gevoeligheid van de schede, van de vagina, die niet organisch 'bezenuwd' is - alle *G-spots* ten spijt - die dus niet op organische gronden gevoelig is maar die dat slechts wordt via zulk een 'psychisch' mechanisme …

Anne Lysy: Voila.

Dus je hebt de relais van de penis en daarachter *l'homme châtré*, wat het genot mogelijk maakt; dus, anders gezegd: *relais* tussen *désir* en liefde ook; dat circuit toont hoezeer liefde en *jousissance* bij de vrouw samen geweven zijn, vind ik.

En de positie dan van de vrouw, wat geen eenvoudige positie is, wat zegt Lacan daarover?

Geert Hoornaert: Als ik eventjes mag? Want het is een moeilijke passage, we hebben er in kartel rond gewerkt. Het hoofdstuk gaat over de frigiditeit en Lacan zegt wat er moet gebeuren. Dat is het volgende: dat die *receptivité d'étreinte* zich eigenlijk moet verschuiven – *"se réporter en sensibilité de gaine sur le pénis"* - dus tijdens de act van de coïtus. Het idee (of de vraag) die uit kartel naar voor kwam luidt als volgt: daar waar de vrouw voorbij de partner, in de seksuele daad, ook iets omhelst van de *père mort* …, moet er dan met de concrete partner geen breuk zijn? Dus er moet iets in de man zelf, iets van die *a-mort* of die *homme châtré* zijn …, anders heb je frigiditeit, anders heb je een vrouw die inderdaad enkel in een *réceptivité d'étreinte* ten aanzien

van het *au-delà*, de *incube*, enz. zit, zonder dat het vertaald wordt als genot in de concrete act met de partner. Dus ik meen dat hij hier iets zegt over de frigiditeit.

Anne Lysy: Inderdaad, maar ik heb het hier anders geplaatst. Eigenlijk …, waar Lacan hier op wijst is dat de positie van de vrouw zeer oncomfortabel is. Hij zegt: *"dans la position d'ou bien-ou bien où le sujet se trouve pris entre une pure absence et une pure sensibilité …'* - het is dus absoluut geen eenvoudige positie …- *'…il n'est pas à s'étonner que le narcissisme du désir se raccroche immédiatement au narcissisme de l'ego qui est son prototype"*.

Eigenlijk heb je absoluut dezelfde formulering, bijvoorbeeld in Seminarie XXI, *Au Pire*. Hij zegt daar dat de vrouw zich bevindt tussen *centre* en *absence*. Waar duidelijk staat tussen de Fallus en tussen de *S grand A barré*, waar hij dus zegt *"entre absence et centre, entre jouissance, entre S de grand A barré"* en *"Phi"*. En hier (ik kom terug op de frigiditeit langs deze weg) heb je dus het volgende idee: je hebt enerzijds het feit dat het genot als het ware lichamelijk wordt gesitueerd: *sensibilité de gaine …*; maar anderzijds heb je toch een elders, *entre pure sensibilité et pure absence*. Je hebt niet alleen de *sensibilité*, je hebt ook een 'elders'.

SCHEMA OP HET BORD

Ik heb me veroorloofd om dat hier zo te schrijven, om die opdeling ook ergens op te schrijven: *sensibilité* en *absence*. Dus op het einde van het circuit, via de penis, heb je een genot dat haar *autre à elle-même* maakt, en het is ook een genot waar ze afwezig is, zoals in *Encore* heel uitdrukkelijk staat: *'absente à elle-même'*. En je hebt de *sensibilité* anderzijds, dus *entre sensibilité* en *absence*.

Hier moet eigenlijk de passage van bladzijde 735 ingelast worden, om nog iets over de *jouissance* te zeggen en dan terug te keren naar de frigiditeit. Je hebt op blz. 735 die fameuze zin: *"la sexualité féminine apparaît comme l'effort d'une jouissance enveloppée dans sa propre contiguïté"*. Jacques-Alain Miller geeft in een les van *De la nature des semblants*, op 25 maart 1992, een commentaar over die zin; hij merkt op dat er een soort dubbelheid in die zin vervat zit: enerzijds heb je de verwijzing naar het fallische – *"se réaliser à l'envi du désir que la castration libère chez le mâle …"* - en anderzijds heb je een aanwijzing naar een genot dat precies niet lokaliseerbaar is: *"enveloppé dans sa propre contiguïté"*. Eigenlijk heb je hier twee aspecten in de verschillende formuleringen van de zin. Het is een beetje een atypische zin, waar de vrouwelijke seksualiteit verschijnt als een inspanning, een streven, om met het verlangen van de man te rivaliseren. *"Se réaliser a l'envi du désir que la castration libère chez le mâle en lui donnant son signifiant dans le phallus"*. Dus je hebt aan de ene kant dat streven om te rivaliseren met het verlangen van de man die zijn betekenaar krijgt in de fallus. Ze probeert het even goed te doen, zou je kunnen stellen, hoewel dit mogelijks wat te scherp gesteld is. En anderzijds heb je een *jouissance "enveloppé dans sa propre contiguïté"*: dat is dus een genot dat niet door de betekenaar geraakt / gemarkeerd is. Als de betekenaar een telbaar element is, wel dan heb je dat niet met betrekking tot dit genot. Het is precies niet te lokaliseren in één punt van het lichaam, het betreft het hele lichaam.

Lieven Jonckheere: Wat is nu die 'contiguïteit'? Bij de vrouwen is er een genot dat ergens in zichzelf vernesteld zit, dat niet los geraakt uit zichzelf …

Anne Lysy: Ik denk dat het te maken heeft met het feit dat het precies niet te lokaliseren is in één punt van het lichaam, het betreft het hele lichaam.

Lieven Jonckheere: Heeft die 'contiguïteit' iets te maken met de metonymie, lijkt mij. En moet de vrouw, het genot van een vrouw weg geraken uit die metonymie. Je zou kunnen zeggen dat het genot ergens opgesloten is, in die metonymie, en dat ze dan, zoals Lacan zegt, een *effort* doet om dat genot te realiseren, te actualiseren – en dat doet ze dan in vergelijking met, in concurrentie met, naar het model van de man … Maar dat lukt niet. Ik denk dat we er dus van moeten uitgaan dat, bij de man, dat genot niet *enveloppée* is *dans sa propre contiguité* – gewoon omdat dat genot in zijn geval door de fallus gemetaforiseerd wordt. Het is dus alsof de vrouw, alsof elke vrouw een *effort* moet doen om uit die vernesteling in haar eigen genot te geraken, gewoon omdat er op een bepaald punt geen fallus is die de *effort* reeds op een metaforische wijze gedaan heeft …

Anne Lysy: Ik verbind het met dingen die ik lees in wat ik vrouwen hoor zeggen. Het betreft de ervaring van een genot dat absoluut overrompelend is, waarbij het hele lichaam betrokken is.

Lieven Jonckheere: "Réaliser une jouissance – dat genot moet gerealiseerd worden, of hoe zou je dat vertalen? Bij de man wordt dat genot in elk geval gerealiseerd, door de fallus. En de vrouw zou, door het tekortschieten van de fallus, in dat genot vernesteld blijven zitten, wat synoniem zou zijn voor 'niet gerealiseerd'. Maar wat is eigenlijk 'gerealiseerd' ivm het genot? Dat blijft voor mij toch onduidelijk …

Anne Lysy: Bij de vrouw is er geen *détumescence*. Ik zou het minder negatief stellen, want je lijkt iets te zeggen alsof het niet lukte om iets tot stand te brengen. Het komt voor als een soort streven, een *effort*, het is iets actiefs. En die activiteit is toch iets dat hier de nadruk krijgt, ook wanneer Lacan nadien het genot van de vrouw tegen stelt aan het verlangen van de man: de vrouw als *"appelant du sexe"* terwijl de mannen *"tenant du désir"* zijn: ze beheren iets. *"Appelant du sexe"* heeft precies iets van de dimensie om de ander er bij roepen.

In *Encore* zegt Lacan over de *Autre jouissance* dat het tegelijkertijd iets lichamelijks is - Miller verwijst trouwens naar *Propos* om te zeggen dat het die *jouissance* is *"dans sa propre contiguïté"*, dat iets te maken heeft met S de grand A barré - én het is ook de Ander als sprekend, de Ander die gedeeld is, gebarreerd. Waarbij men zegt dat liefde en ravage op hetzelfde principe gebouwd zijn, ze hebben beide te maken met een gebarreerde Ander.

Nu naar de frigiditeit. 'De vrouw klampt zich vast aan het narcisme van het Ego', stelt Lacan, maar dit komt net precies omdat ze in die moeilijke positie zit van 'tussen en tussen': tussen *sensibilité* en *absence*. Dit vormt een obstakel. De imaginaire identificatie met de fallus is hier wat het circuit van de *jousissance* (onder)breekt, en het overdragen van de *réceptivité* naar de *sensibilité* stopzet. De identificatie met de fallus is dus een obstakel, of anders gezegd: het obstakel zou hier dus logisch gezien de maskerade zelf zijn, want het is de maskerade precies dat ze zich als fallus moet

aandienen, als object van het verlangen van de man. Dus er is daar een structureel knelpunt. Dus het is alsof de maskerade enerzijds wel nodig is om zich tot het object van verlangen van de man te maken, anderzijds, als je daar te zeer in opgaat is er iets van het genot dat verloren gaat.

Geert Hoornaert: Als het identificatie wordt …, de *semblant* is niet noodzakelijk identificatie.

Anne Lysy: Inderdaad. Ik dacht precies 'hoe maak ik het onderscheid tussen symbolische en imaginaire identificatie'? Tussen *semblant* en identificatie met de fallus. De maskerade als identificatie met de fallus of anders? Dat vind ik tussen de *fap* [**???????????**] en de *femme*, die vraag laat ik open.

Lieven Jonckheere: Ik zou nog graag de twee definities van maskerade, die ik bij Lacan gevonden heb, meegeven. Geert Hoornaert merkt terecht op dat het er een beetje van afhangt wat je onder maskerade verstaat. Misschien moeten we inderdaad het onderscheid maken tussen twee vormen van maskerade – en misschien mogen we ook zeggen dat er eentje is dat frigide maakt en eentje dat daartegen lijkt in te kunnen gaan. In *Propos* gaat het om een 'imaginaire identificatie met de fallus' – en dat blokkeert, dat zorgt voor frigiditeit en. Een tweede, toch lichtelijk andere definitie van maskerade vindt men in *Télévision*, in 1970. Daar heeft Lacan het over de maskerade als *'l'à tout hasard* – dat is de contingentie, het toevallige – *'de se préparer pour que le fantasme de l'homme trouve en elle son heure de vérité'*. Lacan suggereert daar dat de vrouw er altijd moet op voorbereid zijn om een plaats in het fantasme van de man te kunnen innemen. Ze moet bij wijze van spreken een heleboel dingen, objecten op haar lichaam, ter beschikking hebben: er zal wel iets passen …

Geert Hoornaert: Dus zo weinig mogelijk identificatie …

Lieven Jonckheere: Voila. Men herinnert zich dat ik, de vorige keer, die fallus in de maskerade heb voorgesteld als een collage van secundaire geslachtskenmerken van de vrouw én van allerlei accessoires. Het is dus inderdaad zaak van zoveel mogelijk aanknopingspunten klaar hebben, voor het geval dat … voor het geval dat er een man met een of ander fantasme opdaagt. En dat is natuurlijk iets anders dan een rigide identificatie met een bepaald beeld van de fallus. Die vorm van maskerade zou geen frigiditeit tot gevolg hebben …

Anne Lysy: Ik hoop dat de structuur bij deze wat duidelijker geworden is.

Lieve Billiet: Bij momenten blijft het moeilijk om *sensibilité* en *absence* uit elkaar te halen […] .

Anne Lysy: Inderdaad. Dat stuk heb ik ook toegevoegd zonder er erg zeker van te zijn. Ik stel voor dat we overgaan naar deel IX over de homoseksualiteit: *'L'homosexualité féminine et l'amour idéal'*. Nadat Lacan in het VIII^{ste} deel de frigiditeit koppelde aan de structuur van de neurose, stelt hij hier de vraag van het kader van de perversie bij de vrouwelijke seksualiteit. Dat geeft een andere invalshoek. Lacan begint opnieuw met het verschil tussen man en vrouw. Perversies bij de man hebben allemaal te maken met het bewaren van de fallus van de moeder. Het fetisjisme vormt hier het paradigma. Bij de vrouw is er geen fetisjisme. Wat zijn de andere lotgevallen dan bij

haar, van het verlangen om de fallus van de moeder te bewaren? Zeggen dat ze zelf de fetisj is, is niet het antwoord maar laat zien dat haar positie ten opzichte van het object en het verlangen anders is dan bij de man.

Je hebt twee onderdelen in deel IX. Je hebt een stuk over de homoseksualiteit waar Lacan eerst Jones weer aanhaalt, meerbepaald diens artikel *'Early female development'* uit 1927 (het eerste van de drie). Hij haalt Jones aan en antwoordt hem door beroep te doen op de casus van Freud over de jonge homoseksuele vrouw waar hij dan op zijn beurt zijn eigen stelling op baseert. Je vindt hier een soort van constructie terug: hij antwoordt op Jones met de casus van Freud, waar hij dan ook een aantal dingen uithaalt die voor hemzelf van belang zijn. En het centrale element is de liefde, vandaar ook de titel *'l'amour idéal'*.

Het tweede deel handelt over het verlangen bij de vrouw met o.a. de passage – die ik reeds becommentarieerd heb – over de *jouissance dans sa contiguïté* enz. Onze twee sprekers van vandaag, Katrien Mortier en Geert Hoornaert zullen het daarover straks verder hebben.

Vooraleer hen te laten beginnen geef ik zelf enkele vragen aan.

In hoeverre is vrouwelijke homoseksualiteit wel een perversie? Sommige auteurs benoemen dat zo maar Freud zelf is daar steeds heel genuanceerd over geweest. En Lacan zal nooit duidelijk stellen dat het om perversie gaat. Hij zal b.v. in seminarie IV en in andere seminaries, b.v. het XIe, de casus over Dora en de jonge homoseksuele vrouw naast elkaar plaatsen om te spreken van het hysterisch verlangen. Hysterisch verlangen dat het verlangen is om de vader te stutten. Dora doet het *"par procuration"* en de jonge homoseksuele doet het *"par défi"*.

Een andere vraag is wat er speelt omtrent het vrouwelijke genot en de verdeeldheid tussen het fallische en de *Autre jouissance* in de homoseksualiteit. Hoe lees je de homoseksualiteit met het seminarie *Encore*? Waarschijnlijk biedt dat ook weer pistes om de kwestie van de homoseksualiteit te lezen. Ik zou niet zozeer zeggen dat er vandaag geen homoseksuele vrouwen meer zijn die volgens het hoofse patroon liefhebben, dan wel dat we een veelheid aan vormen aantreffen in de kliniek.
